

Magyarország felfedezése

(ÓRSZIGETHY ERZSÉBET:
ASSZONYOK FÉRFISORBAN)

Régóta vártunk erre a könyvre. A sorozat eddigi kötetei látszólag nagyobbat markoltak, amikor egy-egy gazdasági szektort, vagy tájegységet mutattak be. Lassan eljön az ideje annak is, hogy átfogóbb értékelés szülessen meg a sorozatról, s ez majd kimutatja hogyan finomodtak kötetről kötetre a szociográfiai módszerek. Ez nem csupán problémaérzékenységet jelent, de a szempontok gazdagodását is. *Órszigethy Erzsébet* munkája azért magvas olvasmány, mert miközben a vizsgált területet a lehető legszűkebbre, egyetlen falura, Hévizgyörkre, szűkítette, kitágította az időbeli kereteket (az elmúlt 2–500 évre), segítségül hívta a „keményebb” disciplinákat is: a közgazdaságtant, a mezőgazdaság-történetet, a néprajzot, sőt a jogtudományt is. Így érte el, hogy egyetlen Pest megyei, agglomerációs község bemutatása során egész sor, önmagán is túlmutató jelenséget, tendenciát tud érzékeltetni. A magyar szociológia, szociográfia, falukutatás legjobb hagyományait követi ebben. Elég legyen itt csupán két névre utalni: *Erdei Ferencére* és *Nagy Lajoséra*.

A reveláció erejével hat ez a könyv azért is, mert valóban hi-

ányt, illetve lemaradást pótol. Bármennyire is paradoxon és fájó kimondani, de alig született munka az elmúlt évtizedekben, amely pontos, megbízható és naprakész láttelepet adna a mai faluról. Érvényes ez a szépirodalomra is, amely még mindig adós azzal a nagyregénnyel, amely a falu történelmének legradikálisabb, s bizony legdurvább átalakulását ábrázolná. Vanak eredményes kísérletek (lásd *Galgóczi Erzsébet*, *Ördögh Szilveszter*, *Boda István*, *Újbelyi János*, *Galambos Lajos*, *Szabó István* stb., stb.), de ezek is csak sorstorzókat, egy-egy részjelenséget, történelmi epizódot villantanak föl. *Órszigethy Erzsébet* szociográfiája viszont – noha nem szépirodalmi igénnyel íródott – miközben egyszeri és egyedi sorsokban gondolkodik, az interjúk, riportbetétek konkrétak, eljut az elvi általánosításokig, sőt – ezt is gyakorta számon kéri az irodalmon is, a szociográfián is – a diagnózis ismeretében megkísérel egyfajta prognózist, terápiát is adni. A szerző érdeme, hogy a tapasztalatszerzése, az anyaggyűjtése empirikus, azaz személyesen is jelen van, sőt részt is vesz a falu életében, jelesebb eseményekben, ám amikor értékel és ítéletet mond, igyekszik tárgyilagosan eltávolodni a témától, azaz az elvi következte-

téciben hűvös objektivtásra törek-
szik. Ez persze nem mindig siker-
rül, de nem is sikerülhet, hiszen
a vizsgált téma, folyamat eleven, s
még korántsem lezárt. Szüksége is
van egyfajta szubjektívizmusra, il-
letve helyesebb, ha empátiát mon-
dunk, bele- és együttérző képessé-
get, mert nélkül nem tudna kapcsolatot
teremteni interjúalanyaival.

Órszigethy abból a sztereotípiából
indul ki, hogy a paraszti lét, te-
hát a falu sorsa mindenkor küzdel-
mes volt, s egyfajta hátrányos
helyzetet jelentett. A rövid, de kör-
rültekintő történelmi elemzésben a
feudális alávetettség és kiszolgál-
tatottság okait, módozatait és vál-
tozatait írja le, valamint azt az el-
lenállást, belső kohéziós erőt, ami-
vel a falu mindenkor meg tudta
teremteni és őrizni az értékeit.
Mindez így túl általánosnak tűnik,
csak hogy – mint mondtuk – szer-
zőnk egyetlen, s a maga nemében
sajátos falu elemzését adja.

Melyek Hévízgyörk sajátosságai?
Mindenekelőtt maga a földrajzi
környezet: a Galga-mente, vala-
mint Pest közelsége. Minthogy a tör-
ök elpusztította a falut, a XVIII.
században települ újra több vidék-
ről, népelemből (magyarok, szlo-
vákok, németek), s vallásból (evan-
gélikus, református, katolikus).
Ezeknek az elemeknek külön-külön
is karakterformáló szerepük van,
illetve súlyuk korszakonként válto-
zik. Megkülönböztető jegy, hogy
részben a viszonylagos földszegény-
ség, valamint a város közelsége mi-
att viszonylag korán, már a XVIII.
században kialakul egyfajta árugaz-
dagság, mégpedig a piacra terme-
lés. Egyrészt a kényszerűség, más-
részt a paraszti lelemény, élni aka-
rás alakítja ki azt a – környék fal-
vaival összehasonlítva is – belter-
jesebb gazdálkodást, földhasznosí-
tást, amely mindmáig markáns je-

gye Hévízgyörknek. Maga a cím is
magarázatra szorul, mert ez is
sajátossága a községnek. A vasút-
építéssel, az iparosodással olyan al-
ternatíva kínálkozott Hévízgyörk-
nek (és más, ma agglomerációs köz-
ségnek), amely el is szívta, de
mintegy ki is lökte a faluból a fér-
fi munkacrőt, illetve létrehozta egy
rosszlelkű szóval a „kétlaki”
életformát.

Melyek ezek a taszító motívu-
mok? A feudális, majd a kapitali-
zálódó korban a föld elégtelenség.
Részben Mária Terézia úrbéri ren-
delete, részben a falu változó föld-
birtokosainak a hatására megbom-
lik a falu zárt gazdasági egysége,
önigazgató ereje, amely a családok
iga- és munkacereje alapján osztot-
ta föl a határt. A rohamosan osztó-
dó jobbágytelek már nem ad
elég munkát mindenkinek, sem a
megélhetést nem biztosítja önma-
gában. Ezért a férfiak előbb fuva-
rozással egészítik ki a jövedelmet,
később máshol (MÁV, a város) ke-
resnek munkát. Lényegesen föl-
gyorsítja, sőt a nőkre is kiterjeszti
ezt a folyamatot a téész, illetve a
falu téészének balkezesen, meggon-
dolatlanul történt összevonása egy
gyengébb gazdasággal. Miután a
falu elveszítette gazdasági, közigaz-
gatási (elviszik a tanácsot is) önál-
lóságát, az eddig váltakozó erőssé-
gű homlási folyamat lökészerűen
fölgyorsul. Előáll az a képtelen
helyzet, hogy noha a parasztek vál-
tozatlanul szeretik a földet, ragsz-
kodnának is ehhez az ősi mester-
séghez és életformához, már nem
tehetik, illetve nem merik megten-
ni, hogy a faluban keressenek fő-
foglalkozást. Megrendült a bizalom,
minthogy a döntéseket mindenkor
a falu feje fölött és nélküle hoz-
ták.

Hogyan kerültek az asszonyok
férfisorba? Így, ahogyan azt fön-

tebb vázoltuk. A piacra termelés, s maga a piacozás is minden terhével, felelősségével az asszonyokra maradt. Nem mondanak le erről, de ha akarnának se mondhatnának le, hiszen a család fő jövedelmét még ma sem a férfiak (akik sokáig csak segéd-, mára már zömmel szakmunkások) fizetése jelenti, hanem a zártkertekben, a téasztól bérelt parcellák, s újabban már a fölök alatt termelt sokféle zöldség és gyümölcs a budapesti piacokon eladott áru. Őrszigethy árnyaltan érzékelteti ennek a folyamatnak, helyzetnek az ellentmondásait, kényszerpályajellegét. Nem mondhatnak le a piacozásról, mert ez a megélhetés fő forrása, ugyanakkor, minthogy az egész család közreműködésével (hiszen a városban dolgozó férfiak, férfiek is besegítenek) létrejött jövedelem már nem tőkésíthető, nem fektethető be –, mint tették ezt korábban – földbe, termelőeszközbe, létrejött egyfajta presztízsfogyasztás, amely az átépített házak, autók után például a lakodalmi szokásokban nyilvánul meg. Ez az a jelenség, amely irritálni szokta a felületesen ítélő közvéleményt, amely az így felhalmozódó (és elfogyasztott) javak mögött nem az önkiszákmányoló erőfeszítést, testet, lelket próbáló, elnyűvő munkateljesítményt látja, hanem csupán a falu elbizonytalanodását, tőtova városutánzását. S valóban: a falut eddig megtartó, kormánvzó értékrend föl bomlóban van, illetve csak látványos külsőségeiben (rongyrazó lakodalma, a drága népviselet, a nem mindig funkciója szerint épült és használt új házak stb.) él tovább. Vegyük még ehhez hozzá, hogy a falu megfosztott attól az értelmiségétől is, önrendelkezési jogától és belső szokásrendjétől is, amelyek mindig megóvták a krízishelyzetekben. A falu ma is úgy

érzi, érezheti, hogy nem valós értékei, tehát szorgalma, földszeretete és ismerete, más szóval a több generáció által kialakított termelési kultúrája alapján ítélik meg, hanem külsőségei és a tőle idegen, kívülről deklarált elvek alapján. A régi értékrend már nem tud akkumulálódni, újakat teremteni, így a kívülről irányítottág, az importált értékek, izlések, szokások hálójában vergődik. Valami elmozdult – nem biztos, hogy jó irányban –, s ebben éppen az a gond, hogy nem a falu benső értékeiből, nem organikusán fejlődik, hanem a kényszereknek és divatoknak engedelmesskedve. Vannak már szabályozók, de ezeket inkább csak elviseli ez a gazdasági szisztéma, mintsem megértve, sajátjává téve, vállalja, alkalmazkodik hozzá. Jó példa erre még a kötet címlapján szereplő híres asszonykórus is. A népdal, a folklór hajdan része volt az életnek, mert szervezte, keretbe fogta a falu életét, annak a szokásrendjéből nőtt ki, míg most mint egy gomb fityeg rajta, megsodált, de érdeme szerint mégsem becsült díszként. Aligha erre gondoltak, ezt akarták Bartókék és Kodályék, a népiesek mozgalma. Őrszigethy érdeme, hogy mindezt a belső törvényszerűségeket föltárva, átvilágítva, érzékletesen mutatja be. Konkrétan és mégis modellértékűen.

CSUPOR TIBOR: MIKOR CSÍKBÓL ELINDULTAM Az ember én-tudatát legalább három tényező határozza meg: a neme, a kora és az őt fölnevelő közösség, amelyet (helyzetétől függően) nevezhetünk nemzetnek, nemzetiségnek, s a régebben használt, ma már el nem fogadott kifejezéssel fajnak. Az első két tényező a születéskor (újabb ismereteink szerint a fogan-

tatáskor) adott, míg a nemzethez, nyelvhez tartozásnak tudata a szocializáció során, tehát a családban, iskolában alakul (vagy nem alakul) ki. A sorrendből úgy tűnhet, hogy ez, a harmadik tényező kevésbé fontos, holott ez nem így van. Az anyanyelv, a nemzettudat – más-képpen identitástudat – zavarai súlyos idegi-lelki betegségeket idéznek elő az egyénnél is, a közösségeknél is. Ezek, így leírva, evidenciáknak tűnnek – tankönyvbe valóknak –, mégsem árt újból és újból leírni és tudatosítani, mert – s erre is csak az utóbbi évtizedek negatív tünetei döbbsentették rá előbb csak a szakemberket, később a politikusokat is – orvoslásuk is csak a tények higgadt, tárgyyszerű föltárása, ismerete után kezdhető el. Ha van értelme, feladata a *Magyarország felfedezése*-sorozatnak, akkor ez mindenképpen azok közé sorolandó. A magyar irodalom mindenkor kötelességének érezte, s magas esztétikai szinten teljesítette is ezt a feladatot. Elég legyen itt csupán utalni *Diba Gyula*, *Gál Sándor*, *Gion Nándor*, *Vári Attila*, *Bosnyák István*, s nem utolsósorban *Illyés Gyula* munkásságára. Nem véletlenül emelem ki Illyést, hiszen az ő magyarságdefiníciójánál toleránsabbat és tömörebbet nem tudunk: magyar az, aki magyarnak vallja magát. Márpedig az nem mindig és nem mindenütt könnyű, magától értetődő. Közép-Kelet-Európa történelme vassal és vérrel íródott, mindmáig be nem gyógyult sebektől sajog. Joggal vetődik föl a kérdés – sokáig csak így tették föl! –, van-e értelme, szabad-e megbolygatni, föltárni ezeket a sebeket? Akik így tették, teszik föl a kérdést, mindenkor a szomszédos népek vélt, vagy valós „érzékenységére” hivatkoztak, mondván, hogy a nemzetiségi sorban élő

magyar testvéreink helyzetét nehezítjük meg azzal, ha a múltról (és jelenről) beszélünk. Maga a történelem, a szomorú csemények bizonyították be, hogy ez a túlzott tapintatoskodás mennyire hamis és káros. A történelmet nem lehet meg-nem-törtéنتé tenni, nem ismerni pedig egyenlő az önsorsrontással. Generációk nőttek föl a „bűnös nép”, az „utosó csatlós” dermesztő és igaztalan vádjának súlya alatt, elhintve, súlyosbítva a vesztett háborúk és forradalmak miatt már meglévő indentitás zavart, kisebbség-tudatunkat. Ahelyett, hogy a költőinkre hallgattunk volna, az anyanyelvét mártírhalálig meg nem tagadó *Radnóti*, aki bűnösségünket csak a többi népéhez tudta mérni, és *József Attilára*, aki erkölcsi parancsként fogalmazta meg, hogy a múltat be kell vallani. Bármilyen fájdalmas is legyen az.

Sajátos, de érthető, hogy a szép irodalom korábban mozdult ebben a kérdésben (is), mint a történelemtudomány, vagy éppen a szociográfia. Ez utóbbi műfajban először *László Lajos*, *Thierry Árpád* tettek kísérletet arra, hogy Baranya soknemzetiségének múltjából, jelenéből egy-egy szeletet föltárjanak. Átfogóbb érvénnyel írt *Albert Gábor*, éppen a *Magyarország felfedezése*-sorozatban megjelent *Emelt fővel* című munkájában. Az át- és ki-, majd betelepítések okozta károszt, a méltánytalanságok okozta sebeket azóta több regény (lásd *Tamás Menyhért* – a bukovinai székelyekét, *Kalász Márton* a dunántúli németekét) is feldolgozta, de hiányzott a láncból még egy szem. Ezt pótolja most Csupor Tibor könyve. Amint az a fentebbi felsorolásból is kiderül, szerepe már nem az úttörő, szerencsés, szerencsénkre járt úton haladhat. Egyre több könyv

jelenik meg mostanában Erdélyről, a székelység történetéről is. Sajátos, ha nem is kitüntetett helye lesz czekek között Csopor Tibor szociográfijának a bukovinai székelyek kálváriájáról, s lassú konszolidálódásáról. A nem túl lelkes fogalmazás oka az, hogy a szerző keveri a műfajokat. Maga a történelmi áttekintés: a mádэфalvi veszedelemtől a Baranyába, Tolnába, való letelepedésig lényegében nem mond újat Albert Gábor vagy Tamás Menyhért munkáihoz képest, a Bácskából való menekülés, a kilakoltatott svábokkal való kényszerű ütközések története pedig Albert Gábornál is olvasható. Mi az, ami mégis új (ismeretanyagában is) Csupornál? Az a szorgalmas riporter-szociográfusi munka, amellyel az egyes sorsokat követi nyomon Bukovinától Véméndig, Bonyhádig, Érdig, egy szóval napjainkig. Egy néptörzék, helyesebben töredéksorsba szorított közösség szívszorító történetét kapjuk, s ez esetben a jelző nem túlzó, nem giccses. Két évszázaddal ezelőtt a pusztá életét mentette az a néhány száz székely család, a mádэфalvi mészárlás után, s kapott menedéket az akkor még gyéren lakott Moldvában, majd később Bukovinában (a Levédiából vándorló őscink egyszer már megtelepedtek itt Etelközben, a Prut és a Szeret mentén, s egyes történészek szerint az ő leszármazottaik lehetnek a csángók, akikkel gyakorta összetévesztik a bukovinai székelyeket). Csodával határos, de mindenképpen megérdemli a csodálunkat az a mód, az a hűség, amellyel az idegen, sokszor bizony ellenséges környezetben megőrizték székelységüket az andrás-hadik-sándor-józseffalvai stb., menekültek. Nagy lecke ez néprajzosnak, nyelvésznek, szociológusnak: elemezni, hogy mi volt a megtartó

erő? A nyelv? A vallás? Az életösztön? a másság különbözőség, különbség tudata? Aki czekekre a kérdésekre tudja a választ, az jobban megérti a mai tömeglélektant, tömegmozgást is. Vagy elégedjünk meg a romantika felfogásával, amely szerint „a lélek tesz csuda dolgokat”? Csopor könyvének éppen azok a legtanulságosabb, egyszerűs mind legszomorúbb és leghasznosabb oldalai, amelyekken ennek az összetartozás-tudatnak az erodálását, kopását, elporladását, s az ebből következő emberi tragédiákat írja le. A bukovinai székelyek – részben hívásra, biztatásra, részben az élesedő román nacionalizmus nyomása előtt menekülve – hittel, reménnyel, bizakodással jöttek az „édes hazába”: előbb a szerbektől alig visszafoglalt Bácskába, majd a háború forgószelétől továbbbúzetve Tolnába, Baranyába, de keservesen csalatkozniuk kellett. Előbb a revanspolitikától megszedített Horthy-korszakban, majd az egész parasztságot, s népet sújtó Rákosi-rendszerrel. A költővel szólva, nem lelték honukat e hazában, illetve csak igen lassan, sok-sok megaláztatás, szenvedés után és árán. S talán ez utóbbi szenvedések, megaláztatások a legfájdalmasabbak, a legnehezebben felejthetőek, elszenvedhetőek, mert ez nem csak egzisztenciális létükben, de székelységükért is sújtotta őket. Több évtized távlatából, s már mondhatjuk, hogy fölöslegesen, értelmetlenül is, de ez mit sem segít. Megtörtént az, amire az idegen, ellenséges környezet nem tudta rábírní őket: szégyenleni kezdték székelységüket, úgymond elmaradottságukat, mert itt, az „édes hazában” vegzálták, csúfolták érte őket. Tényleg be is következett, amit csak a többszörösen hátrányos helyzet hozhat létre: valóban sokáig el- és lemarad-

tak a környező népcsoportokhoz (németek, felvidéki és más telepe-
sek, őslakos magyarság) képest. Itt
érhető tetten az, amire a bevezet-
őben is utaltam: a nemzettudat
hiánya, csorbulása, sérelme egzis-
tenciálisan is hátrányos helyzetbe
szorítja az egyént. A székely például
sokáig nem küldte iskolába a gye-
rekét. A kínált – Bukovinából ho-
zott – életmodell, szokásrend, már
nem tudta betölteni az eligazító,
megtartó szerepét, ugyanakkor aka-
dályozta, lassította az újhoz való
alkalmazkodást, az adaptációt is.
A megoldást az idő és a politikai
bölcesség hozza meg (s nemcsak a
székelységnek): a nemzeti(ségi),

nyelvi sajátosság, a másság, elis-
merése, tolerálása, az öntudat
visszaadása és erősítése. Annak a
tudata, hogy nem kevesebbek más-
nál, akinek történelme, sorsa, hely-
zete szerencsésebb. A másik (hasz-
nosítható) felismerés is ebből fakad:
a tolerancia is csak az egészséges
öntudatból fakadhat, azaz én is
csak akkor ismerem el mást, ha en-
gem emberszámba vesznek. De hi-
szen erről már *Engels* elmondott
minden fontosat, amikor az angol
munkásság nyomoráról beszélt: nem
lehet az szabad, aki másokat el-
nyom. . . (Szépirodalmi)

HORPÁCSI SÁNDOR

